

Labuda, Jozef

Pozoruhodné nálezy zo Starého mesta v Banskej Štiavnici

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 7-[24]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140361>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

A.

VÝZKUM MĚST

Pozoruhodné nálezy zo Starého mesta v Banskej Štiavnici

JOZEF LABUDA

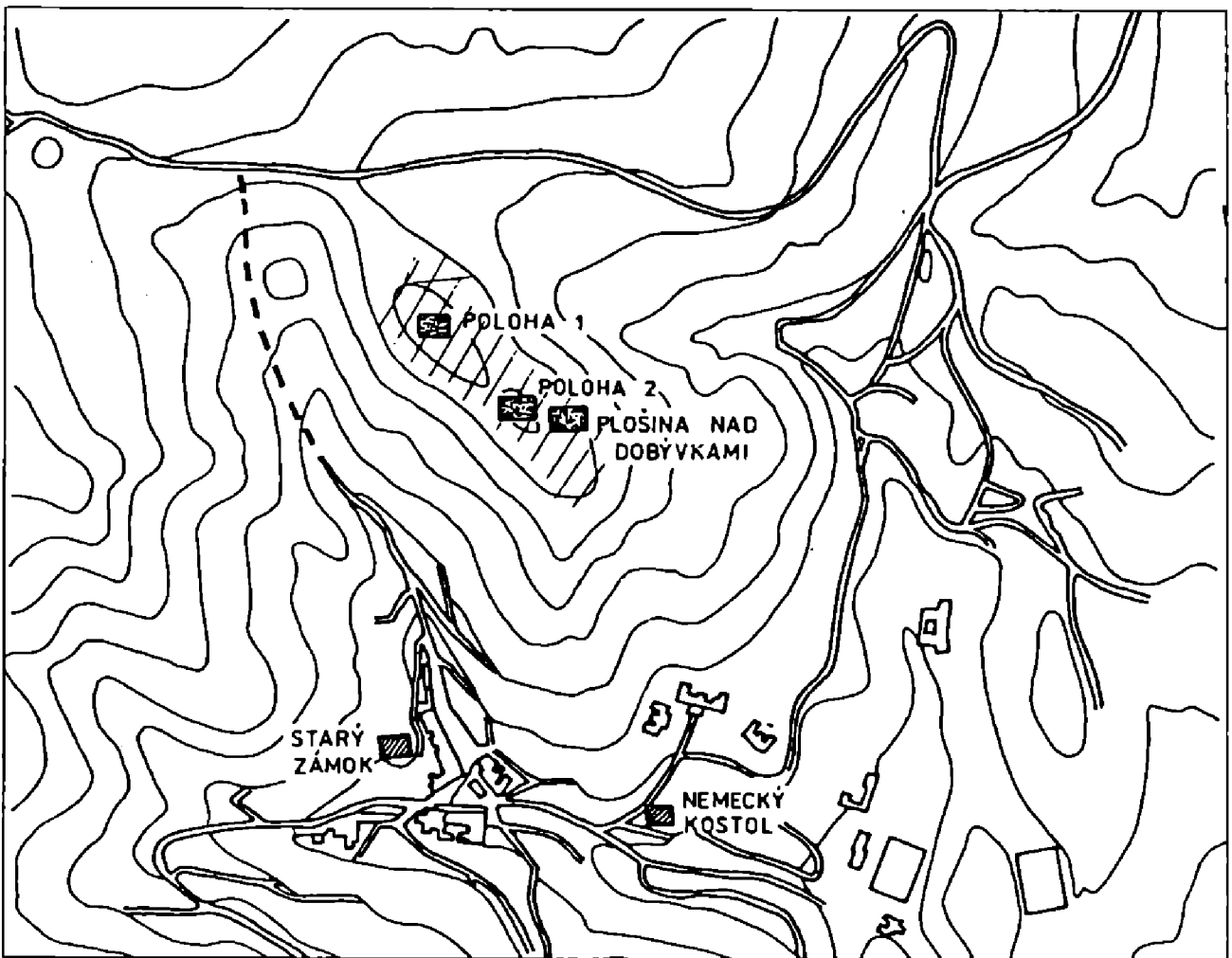
Najväčšia pozornosť v rámci banskoštiavnického rudného revíru je z archeologického hľadiska venovaná už desaťročia lokalite Staré mesto (Glanzenberg) v Banskej Štiavnici (Labuda, 1997, 83–156). Situovaná je prevažne na zalesnenom kopci nad dnešným historickým jadrom mesta s nadmorskou výškou 794 m (obr. 1). Samotný kopec charakterizuje niekoľko terás s dvomi, blízko oddelenými vyvýšeninami. Tieto boli najväčším predmetom záujmu archeologického výskumu napr. už r. 1956 B. Pollu, resp. SBM od r. 1981 pod vedením autora príspevku (Polla 1958, 453–477, Labuda 1990, 67–72). Výskumom sa potvrdila existencia baníckej osady v blízkosti žíl Špitaler a Bieber už v 12. stor., od polovice 13. stor. sa tu nachádzal hrad až do 16. stor., hoci na jednotlivých terasách lokality sme zaregistrovali jednak sídliskové objekty, jednak technické objekty (hutnícka pec, kováčska vyhňa) či banské diela (pingy). V čase tureckej expanzie najexponovanejšie polohy využili stavebnou úpravou starších objektov a budovaním opevnenia pre obranné účely.

Archívne pramene

Kritickú analýzu všetkých dostupných prameňov k lokalite Staré mesto publikoval v r. 1967 V. Jankovič (Jankovič 1967, 73–87). Bola to vlastne reakcia na viaceré tvrdenia historikov, archivárov i archeológa B. Pollu, že táto lokalita bola mestom, no podľa V. Jankoviča hradom. Takmer dvadsaťročný archeologický výskum SBM priniesol možno povedať kompromisné výsledky: od 13. stor. do 16. stor. tu registrujeme hrad, avšak na určitých terasách lokality bolo zistené trvalejšie osídlenie (detské hračky, mince, prasleny, kosák ...). Boli tu obydlia baníkov v blízkosti baní a technických objektov.

Archívne pramene poznáme nepriame i priame, týkajúce sa lokality. V r. 1217 sa spomínajú v prameňoch 3 osady – Bana, Štiavnica, Zemnica (Avenarius, A.–Szebestová H. 1978). V podstate ide o dôkaz existencie osád v blízkosti povrchových baní, kde bohaté rudné žily vystupovali na povrch. Archeologickým výskumom sa podarilo lokalizovať osadu Bana na území Starého mesta, osadu Štiavnica do jadra dnešného historického mesta, osada Zemnica je zatiaľ nelokalizovaná, ale možno v tejto súvislosti uvažovať buď o Štiavnických Baniach, resp. miestnej časti Horná Roveň. V 13. stor. sa osady transformovali jednak na mesto a jednak na zmiernený hrad, so sporadickým osídlením. Počas zničujúceho požiaru mestského archívu v polovici 15. stor. sa zároveň zničili aj najstaršie údaje o lokalite. Preto neprekvapuje, že najstarší údaj pochádza z r. 1507, kde sa spomína hrad (Burg) pri lokalizácii dedičnej štôlne (Jankovič 1967, 77). Aj ďalšie údaje majú všeobecný charakter – napr. v r. 1526 platilo mesto za kľúč k hradu, v 17.–18. stor. existujú správy o budovaní opevnenia (Jankovič 1967, 79).

Medzi pramene archívneho charakteru možno zaradiť aj veduty mesta. Napríklad na najstaršej vedute v diele Gualda Priorata z r. 1676 možno pozorovať jednoduché obytné domčeky, ktorých bližšia identifikácia je zložitá. Najlepší obraz pre rekonštrukciu objektov Starého mesta poskytuje veduta mesta z roku 1763 z rytiny J. T. della Martina (obr. 2). Na vrchole lokality vidieť pôvodne masívnu budovu bez strechy, vlastne už ruinu (č. 24). Zrejme ide o schematicky zachytený komplex fortifikačných a obytných stavieb, aké sa odкрývajú počas archeologických výskumov od r. 1981 dodnes. Južnejšie je situovaná stavba bez označenia, ktorú možno najpravdepodobnejšie stotožniť s odkrytými stavbami

Obr. 1. Banská Štiavnica – situovanie lokality v meste.

Obr. 2. Banská Štiavnica na vedute J. T. della Martina z r. 1763.

B. Pollu v r. 1956, resp. SBM v r. 1981 (tzv. Poloha 2). V bezprostrednej blízkosti skalnej steny povrchových dobývok sa nachádza rovnako mohutná stavba bez strechy, silne poškodená (č. 26). Možno povedať, že stála na haldovom materiáli z baní povrchovej dobývky a slúžila skôr k technologickému procesu pri ďalšom spracovaní rudy. Silne poškodené stavby možno pozorovať aj na banských mapách 18.–19. stor., uchovávané v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Na Slovensku dostupný archívny materiál analyzoval V. Jankovič (1967), pričom ďalšie informácie môžu poskytnúť archívy v Budapešti alebo Viedni.

Doterajšie výsledky archeologického výskumu

Systematický archeologický výskum lokality Staré mesto (Glanzenberg) v Banskej Štiavnici je od r. 1981 zameraný hlavne na osvetlenie počiatkov osídlenia mesta a s tým súvisiaceho baníctva. Na juhozápadnom svahu zalesneného kopca sa nachádza vysoká skalná stena po povrchovom dobývaní rudy a v opevnenom areáli lokality vidieť zvyšky píng. V týchto častiach lokality sa výskum nerealizoval, s výnimkou troch sond z roku 1990 v bezprostrednej blízkosti steny niekdajšieho zrudnenia. Archeologická sondáž sa viazala prevažne na opevnenú časť (4 ha) lokality. Z nej sa sústredila pozornosť na vrcholovú polohu, ďalej na plošinu v opevnenom areáli – ale blízko povrchových dobývok, nakoniec sa nemenšia pozornosť venovala samotnému opevneniu (valy, múr) a jednotlivým terasám.

Na vrcholovej plošine lokality (794 m), označovanej ako Poloha 1, sa zistili základy stavieb fortifikačného a hospodárskeho charakteru, pričom tu možno pozorovať tri stavebné horizonty (Labuda 1992, 105–114). Prvý horizont reprezentujú nálezy z 12. stor. v podobe keramických fragmentov, pri ojedinelých typoch treba akceptovať možnosť staršieho zariadenia – do 11. stor. V rámci celej lokality sú to zatiaľ nálezy iba z tejto polohy. V zachovaných a v prevažnej miere už i zakonzervovaných častiach murovanej architektúry možno tiež pozorovať stavebný vývoj.

Okrem stavieb fortifikačného a hospodárskeho charakteru (Labuda 1997, 110–111) sa od začiatku 90. rokov odкрývajú na Polohe 1 aj obytné stavby (obr. 3). Predovšetkým sa podarilo odkrýť základy mohutnej obytnej veže o rozmeroch 2,20 m. Na ubitej dlážke sa okrem keramického materiálu 13.–14. stor. našla aj minca Václava II. (1271–1305), kovové predmety, medzi ktorými vyniká úplne zachovaný gotický kľúč. K veži bola južným smerom pristavaná stavba, pri ktorej sa zistili minimálne dve stavebné fázy. Južné murivo malo v hĺbke 150 cm zistenú bosáž, ku ktorej bol pristavaný ďalší múr rozdielnej techniky murovania. Celá táto prístavba bola oproti základom obytnej veže hlboko zapustená na skalné podlažie. V štiavnickom horskom teréne to nie je prekvapením. Napríklad Morové súsošie v meste z južnej strany dolieha na skalné podlažie, sonda na severnej strane mala takmer 3 m hĺbku. Aj sprievodný materiál tejto prístavby možno časove zaradiť do 14.–15. stor., teda jej začiatok nebol vo väčšom časovom rozmedzí od výstavby obytnej veže. Dôvod budovania tejto prístavby, ako aj ďalších (výskum polohy neukončený) možno vidieť v potrebe rozšírenia obytnej plochy. A to aj za cenu zložitosti spevnenia základového muriva do veľkej hĺbky po skalné podlažie.

Už tretiu sezónu sa intenzívne skúmala hradná cisterna, lokalizovaná medzi obytnú vežu a obvodové murivo na severnej strane. Ide o komplikovaný výskum, pretože murivo cisterny z lomového kameňa je viazané veľmi nepevnou vápennou maltou a po múri ho treba drevom vystužovať. Prvé nálezy sa objavili v 6 m hĺbke v podobe kúskov striebornej rudy a črepov 16. stor. Priemer cisterny je cca 1,50 m. V súčasnosti sme na úrovni 7 m, výplň tvoria väčšie – menšie kamene v tmavej malte. Nález striebornej rudy, štruktúra muriva steny, ale aj analógie z ďalších banských regiónov (Dahm, C.–Lobbedey, W.–Weisgerber, G. 1998) nevyklúčujú možnosť, že tu pôvodne bola šachta po dobývaní rudy. Hoci na druhej strane zdroj pitnej a úžitkovej vody v týchto miestach musel byť realitou od začiatku budovania prvých architektúr. Odpoveď na tieto otázky podá budúci archeologický výskum.

Obr. 3. Banská Štiavnica – detail lokality na vedute J. T. della Martina s odkryvanými stavbami (č. 24).

V roku 1998 sa na Polohe I uskutočnil výskum úseku medzi vojenskou vežou na vrchole lokality a obytnou vežou východne od nej. Išlo o zachytenie cestnej komunikácie na tieto miesta polohy smerom k už odkrytému a konzervovanému objektu. Našiel sa tu ojedinelý nález v podobe železného fokoša, ktorému je venovaná pozornosť v tejto štúdii na inom mieste. V uvedenom roku sa na ďalšej skúmanej polohe Kostolík odkryla pinga (zvyšok po šachte), na ktorej dne sa objavili črepy z 2. pol. 13. stor. Je to zatiaľ na Slovensku prvýkrát datovaný najstarší banský konkrétny objekt z počiatkov stredoveku. V r. 1999 sa v týchto miestach odkryla časť muriva rozsiahlej stavby s nálezmi keramiky, trosky, zvieracích kostí 13.–14. stor. Stavba mala pravdepodobne spojitosť s banskými prácami, teda slúžila účelom technológii spracovania rúd (napr. úprava rúd, skúšobníctvo a pod.).

Materiálna kultúra

Počas takmer dvadsaťročného archeologického výskumu SBM na lokalite sa podarilo získať početný a rôznorodý materiál, ktorý si zaslúži samostatné publikovanie. Na predchádzajúcej konferencii v Brne som týmto spôsobom poukázal na zaujímavosť a potrebnosť zverejnenia nálezov zo Sitna. Vo všeobecnosti možno o nálezoch z lokality Staré mesto konštatovať, že najväčšie množstvo pochádza zatiaľ z vrcholovej polohy lokality, a to z miest, ktoré slúžili vojenským a hospodárskym účelom. Obytná časť vykazovala pomerne skromné nálezy. Situácia sa môže zmeniť výskumom cisterny a najmä objavom smetiska. Vrcholová poloha poskytla zatiaľ najstaršie nálezy keramického materiálu z obdobia stredoveku (prelom 11. a 12. stor.), kedy lokalita predstavovala banícku osadu a vrcholová poloha mala vždy strategický význam.

Pomerne veľký počet nálezov pochádza z ďalšej, dlhodobo skúmanej polohy – Plošina nad dobývkami. Blízkosť na povrch vystupujúcej rudy, následný odkryv objektov technického charakteru (skúšobňa rúd, hutnícka pec, kováčska vyhňa) predurčujú, že v týchto miestach sa stretávame s materiálnou kultúrou, ktorej obsahom sú v zvýšenej miere zastúpené hutnícka keramika, banícke nástroje, troska.

Najväčšie prekvapenie priniesol výskum niektorých terás v blízkosti opevnenia, kde sa objavili nálezy, dokazujúce dlhodobjšie osídlenie, pravdepodobne baníckych rodín (mince, detské hračky, kuchynská keramika a pod.).

Keramika

K najpreukázanejším datovacím kritériom z nálezov patrí keramika, tak ako je tomu aj pri iných lokalitách. Našla sa vo všetkých skúmaných polohách, avšak najväčší počet pochádza z vrcholovej časti, označovanej ako Poloha 1. Tu sa podarilo zachytiť niekoľko sídliskových vrstiev, ktoré odrážajú postupnosť osídlenia a zmeny funkčnosti lokality v jej vývoji od prelomu 11. a 12. stor. až po 16. stor. Z najstaršieho obdobia sem patria nálezy črepov hrncovitých nádob, na povrchu zdobených obežnými ryhami. Tieto bývajú niekedy kombinované na vydutine a hrdle prebiehajúcou vlnovkou (obr. 4:1). Tento druh nálezov sa našiel aj v dnešnom historickom jadre mesta (Tóthová 1990, obr. 2), pričom má veľký význam nielen pre datovanie počiatkov osídlenia, ale v prípade Banskej Štiavnice prispieva k riešeniu otázok etnicity. Ide o z histórie známe prisudzovanie prvotnosti príchodu nemeckých osadníkov – baníkov, ktorí však sem prichádzajú najskôr v polovici 12. stor.

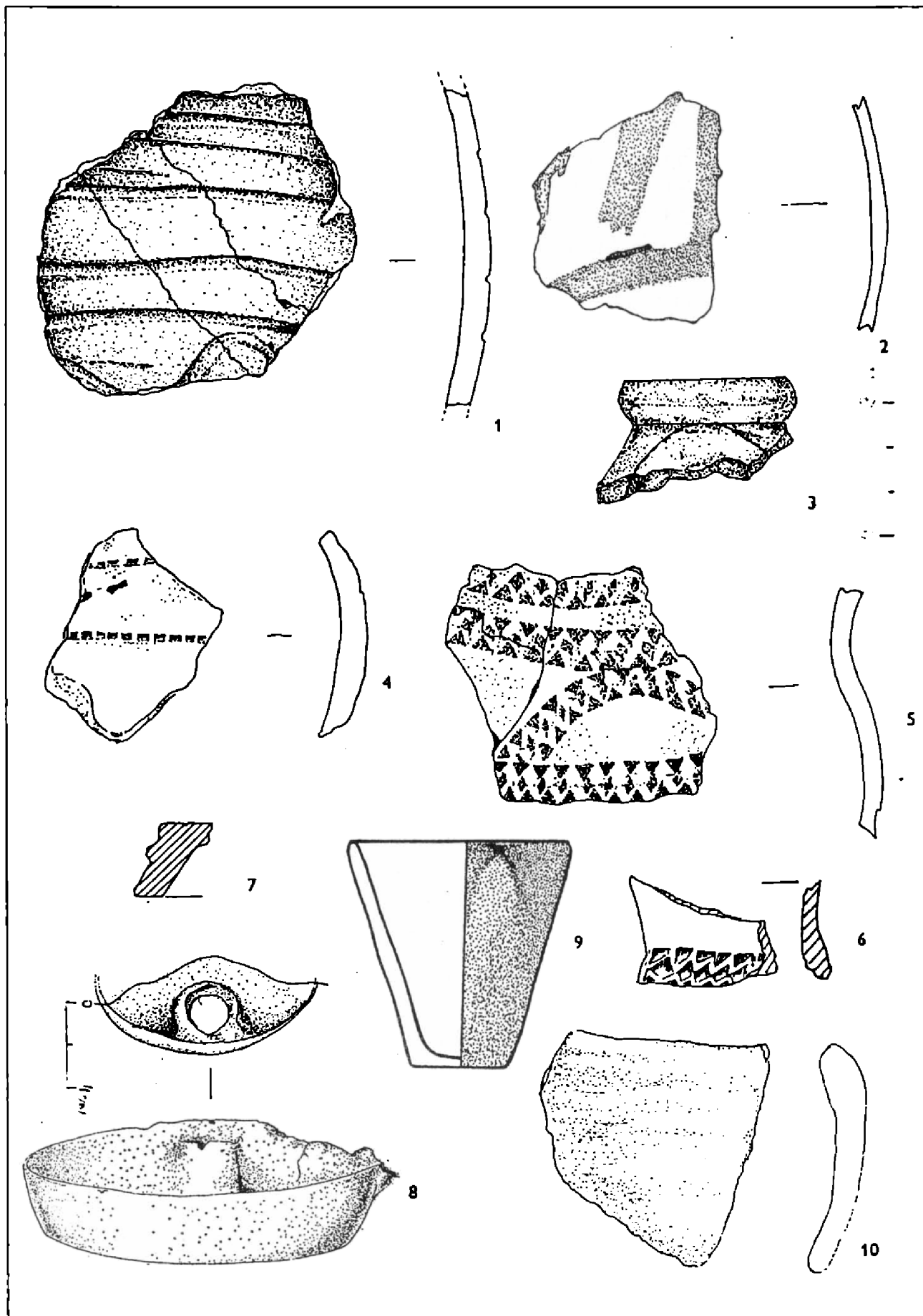
Na všetkých skúmaných polohách je zastúpená keramika 13.–15. stor., pričom 14. stor. v keramike a ostatnom materiály predstavuje najbohatšie zastúpenie nálezov. Kolokovaná keramika (obr. 4:4–6), s odtlačkami po jednoduchom i zložitom kolku, svedčí o vyspelejšej technike miestnych hrnciarov. V prípade zložitejších tvarov, kvalitne vypálenej hliny a v neposlednom rade pri bielej alebo maľovanej keramike sa jedná skôr o importy (obr. 4:2,5). V Kremnici, Španej Doline bolo zastúpenie tzv. bieleho riadu oveľa početnejšie a v prípade Kremnice napr. sa ložiská hliny nachádzali v areáli mesta (Hoššo 1989, 282, obr. 22–23; Točík–Bublová 1985, obr. 30–32). Je samozrejmé, že kvalita miestnych hlin určovala aj kvalitu výroby keramických predmetov, ktoré sa odrážajú v jednotlivých nálezoch. V našom teritóriu mesta kvalitné hliny neexistovali, iba v jeho širšom okolí smerom na juh (Sv. Anton, Prenčov, Beluj, Bad'an). Väčšina nálezov kuchynského riadu 12.–14. stor. vykazuje znaky jednoduchosti (časté prímesty pyritu v hline ako dôkaz použitia miestnej hliny), zabezpečenie kvalitnejšieho tovaru nebolo pre obyvateľov Banskej Štiavnice problémom vzhľadom na jej intenzívne obchodné kontakty, ktoré nadobudli intenzitu najmä od 15. stor. (Labuda 1990, 405–409).

Sortiment nálezov kuchynských hrncov (najpočetnejšie zastúpených) doplňujú misy, šálky, pokrievky, neskôr trojnožky a pod. (obr. 4:2, 3). Je zaujímavé, že nevelikú skupinu predstavujú poháre na pitie na úzkej vysokej nôžke s profilovým ústím. Keďže sklo nachádzame len v nevýrazných fragmentoch, spotreba alkoholických nápojov na tejto lokalite bola nízka. Respektívne, a to je druhá možnosť, na pitie sa používali v tomto prostredí kovové nádoby, ktoré sa na archeologických lokalitách nachádzajú vo všeobecnosti len ojedinele (Hoššo 1989, 210).

Do skupiny keramických nálezov priradujeme ojedinelé predmety detských hračiek v podobe zvieracieho motívu, terčovitého tvaru a prasleny, vyhotovené zo steny nádoby. Detské hračky zo Starého mesta (4 ks) sa našli na vrcholovej polohe lokality, ako aj na Terasse, kde predpokladáme domy baníkov (obr. 9:6–7). Zvlášť významný je nález plastiky koníka z Terasy A, kde tento druh nálezu popri kuchynskej keramike, praslenoch priniesol nový pohľad na funkciu lokality v období stredoveku, najmä v 14.–16. stor. Samotný tvar patrí k bežným typom týchto plastik, aké poznáme nielen na Slovensku (v súčasnosti je táto tematika spracovávaná formou diplomovej práce na FFUK v Bratislave), ale aj v zahraničí. V banských regiónoch Európy sa tešili pozornosti viaceré figurálne plastiky, ktoré nereprezentujú iba plastiky koníkov s jazdcom či bez jazdca, ale napríklad aj plastiky hláv baníkov s typickou čiapkou či dokonca ochranných bôžikov – permoníkov, ktoré boli súčasťou džbánov (Schwabenicky 1990, obr. 57, 69). Niektoré plastiky zvierat zo Starého mesta nie je možné identifikovať kvôli poškodeniu.

Na hranie (nielen pre deti) slúžili aj kruhové (viac či menej pravidelné) tvary

Obr. 4. Banská Štiavnica – Staré mesto. Výber kuchynskej (1–6) a technickej (8–10) keramiky 13.–15. stor. č. 7 – terra sigillata z 2. stor.

z keramických nádob – dna i tela nádoby, ktoré boli aj v strede prevŕtané (obr. 9:11, 13). Nie vždy takýto predmet predstavoval praslen. O funkčnom zaradení tohoto nálezu svedčí najmä početnosť nálezov hracích predmetov z nedávno publikovanej lokality Altenberg v nemeckom Siegene, kde sa našli spolu s kamennými guľami, hoci kruhové tvary boli z kameňa (Dahm, C.–Lobbedey, W.–Weisgerber, G. 1998). Prasleny z črepu nádoby alebo samotné kónické, dvojkonické prasleny z prostredia terás lokality zvyrazňujú argument o dlhodobejšom osídlení týchto polôh.

K osobitým nálezom keramických nálezov z lokality patrí technická keramika v podobe téglíkov, kapeliek, kahancov – tzv. palčiakov a pod. (obr. 4:8–10). Vzhľadom na existenciu technických objektov na lokalite (hutnícka pec, skúšobňa rúd), výskyt tejto keramiky nie je prekvapením. Nenašli sa len kapelky na skúšanie vzoriek rudy, ale aj malé téglíky (obr. 4:9) či väčšie téglíky s trojuholníkovým ústím, ktoré slúžili na produkciu určitého drahého kovu, napr. striebra. Charakter rudných žíl štiavnického ložiska vykazuje zvýšený obsah olova, ktoré bolo potrebné pri výrobe striebra oddeliť od ušľachtileho kovu. Téglíky obsahujú prímiesy grafitu, ktorý sa dovážal vo zvýšenej miere od prelomu 15. a 16. stor. z Rakúska, čo poukazuje na ďalšiu úzku obchodnú spoluprácu stredoslovenských banských miest s Rakúskom (Labuda 1990). Časove možno tento druh nálezov zaradiť do obdobia 14.–16. stor., čo dokazujú sprievodné nálezy.

Osobitnú skupinu nálezov zo Starého mesta tvoria hlinené kahance – tzv. palčiaky (obr. 4:8), ktoré sú špecifickou záležitosťou banských regiónov Európy. Používali sa predovšetkým na svietenie v baniach v podzemí a pri transporte sa nasadzovali na palec (odtiaľ názov), pri práci si ho baník položil na vhodný výklenok v bani. Horieval v ňom knôť v loji, resp. do vosku ponorené knôty mohli poskytnúť oveľa intenzívnejšie svetlo. Že chceli dosiahnuť tento zámer, v Starom meste sa zachoval palčiak s priemerom dna 12 cm. Kahance sa používali predovšetkým v podzemí pri banských prácach a doprave, nemožno však vylúčiť ich použitie aj na povrchu v každodennom živote. Na Slovensku sú zastúpené predovšetkým v stredoslovenskej banskej oblasti (Točík–Bublová 1985, obr. 33:23–24, 27, Hoššo 1989, obr. 21:7), poznáme ich aj v Nemecku (Gühne 1982, obr. 3). Datovacím kritériom pre tieto nálezy je sprievodný materiál, pretože sa používali od 13. stor. až po 16., 17. stor. Ako je všeobecne známe o technickej keramike, možno ju datovať preukázateľne iba podľa sprievodných nálezov.

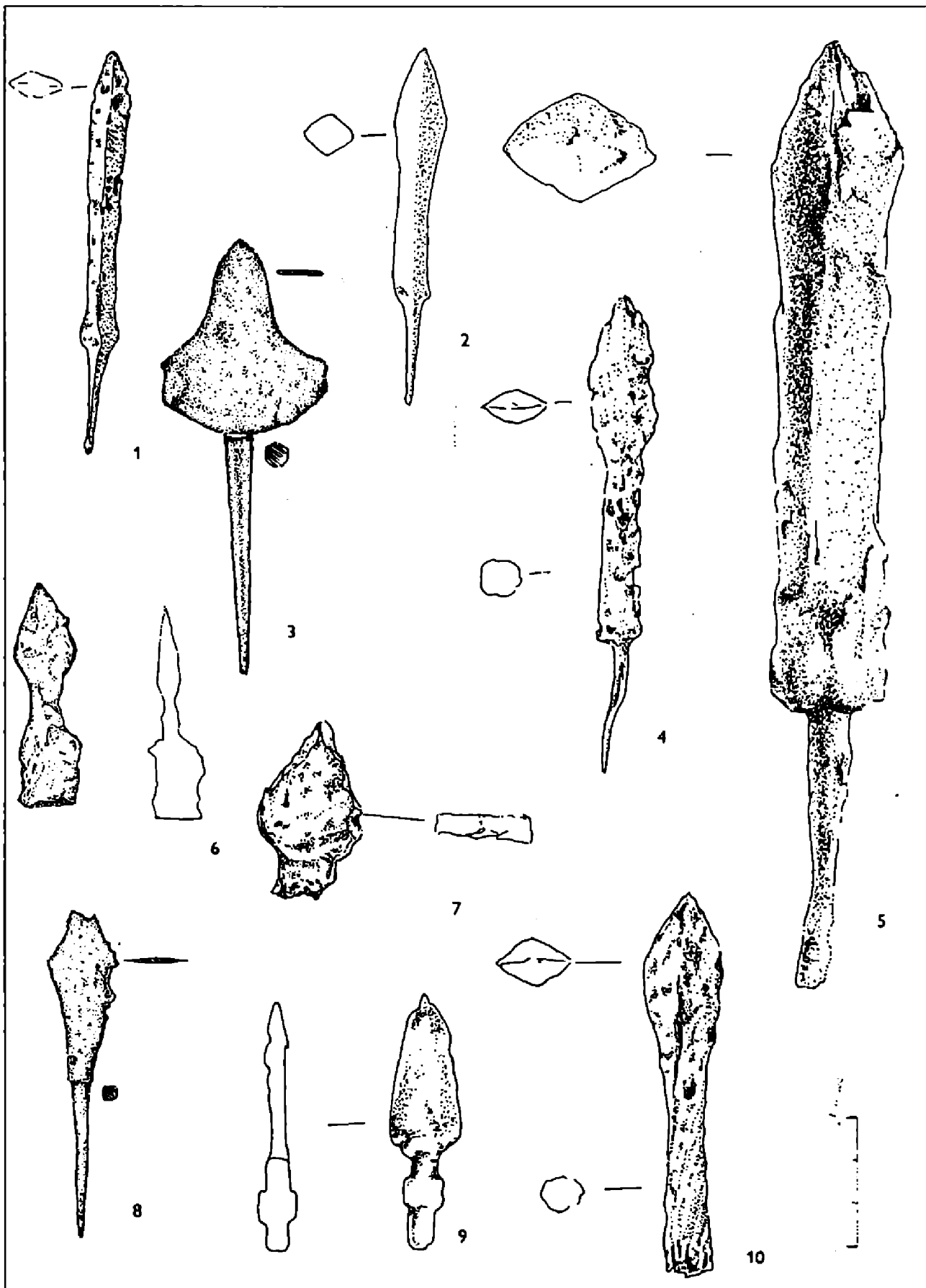
Nesporne k najzaujímavejším nálezom vôbec z lokality Staré mesto patrí fragment črepu terry sigillaty z výskumu Plošiny nad dobývkami v roku 1982 (obr. 4:7), datovaný do 2. stor. po Kr. (K. Kuzmová – kandidátska dizertácia). Z jedného kusu takéhoto nálezu nemožno vyvodzovať konkrétnejšie uzávery, avšak výskyt importovanej rímskej keramiky v blízkej oblasti Hrona (Žiar nad Hronom, Zvolen) nevyklučuje kontakt domáceho obyvateľstva s Rimanmi, hoci tento predmet sa sem mohol dostať aj v stredoveku. Je to záležitosť budúceho výskumu.

Do skupiny keramických nálezov patria aj valcovité tvary – hrubostenné a hrubozrné (Labuda 1997, tab. XIX, 1), ktoré bývajú interpretované ako strešná škridla, najmä keď majú plastický hákovitý výčnelok. V prostredí Starého mesta však možno uvažovať o ich funkčnom využití ako mufiel. Tieto sa používali v procese skúšania rúd drahých a farebných kovov ako kryt v peci. Po okrajoch majú totiž stopy po stuhnutej tavenine.

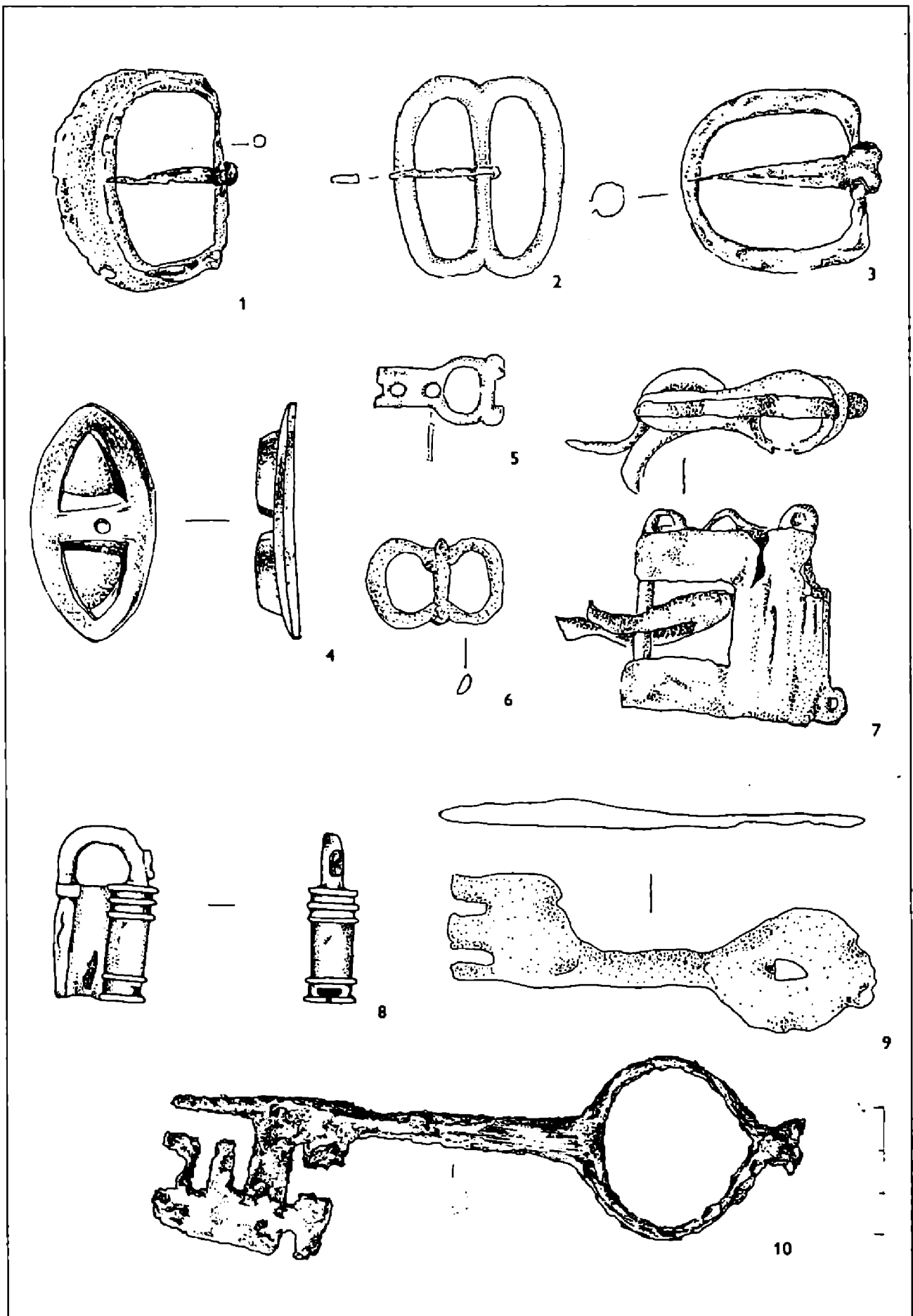
Pri analýze keramického materiálu treba spomenúť určité prekvapenie, že sa tu zatiaľ nenašiel ani jeden fragment kachlice, hoci archeologický výskum erárnej budovy Komorského dvora v dnešnom historickom jadre priniesol krásnu kolekciu gotických kachlíc 15. stor. V tom čase najexponovanejšie miesta lokality boli osídlené, a to až do 16. stor.

Kovy

Veľké spektrum v sortimente nálezov pozorujeme pri kovových výrobkoch. Aj tu sa prejavuje niekdajšie funkčné využitie lokality. V okruhu zbraní najpočetnejšiu skupinu tvoria hroty do šípov. Ide prevažne o jednoduché hroty štvorhranného profilu s trňovitým ná-

Obr. 5. Banská Štiavnica – Staré mesto. Hroty železných šípov (1–4, 6, 8–10), hrot kuše (5), hrot z limnokvarcitu (7).

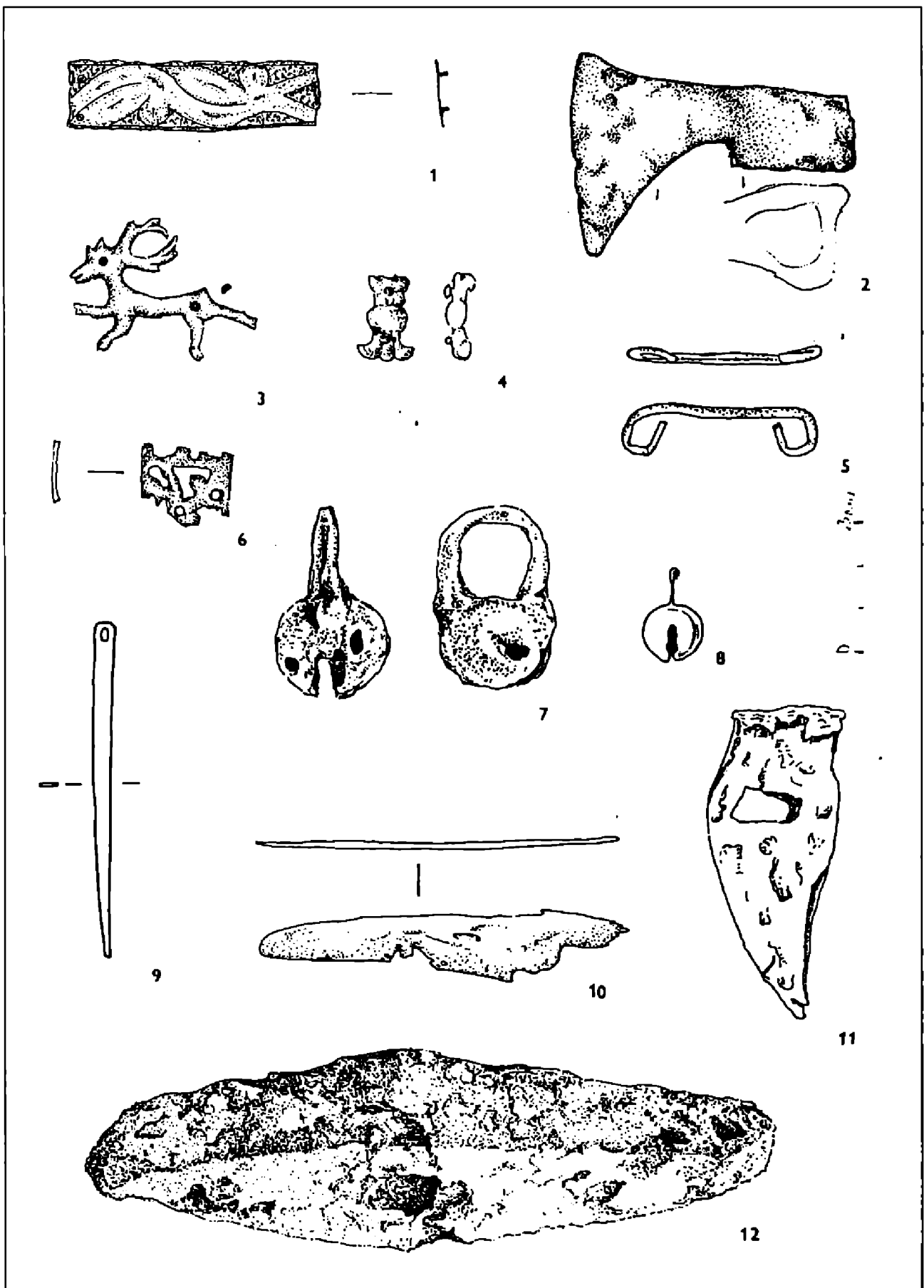
Obr. 6. Banská Štiavnica – Staré mesto. Železné a bronzové kovania opaskov (1–6), visiace zámky (7–8), kľúče (9–10).

sadcom (obr. 5:1–2, 4). Podľa analogických nálezov z viacerých slovenských a ďalších lokalít patria do obdobia 13.–14. stor. (Ruttkey 1975). Ďalší typ hrotov do šípov zastupujú masívnejšie hrot lichobežníkového prierezu s tuľajkou (obr. 5:10). Tieto sa zaraďujú do staršieho obdobia stredoveku 12.–13. stor. Nie je vylúčené, že tento typ sa použil aj pri streľbe z kuše. Za jednoznačne použiteľný hrot strely do kuše možno považovať mohutný hrot lichobežníkového profilu so zachovaným trňom na nasadenie (dl. 21,50 cm). Našiel sa v sprievode nálezov 14. stor. na vrcholovej polohe v miestach, ktoré slúžili vojenským účelom (obr. 5:5). Neveľkú skupinu hrotov do šípov tvoria listovité tvary, prechádzajúce plynule do násadca (obr. 5:8), resp. sú oddelené prstencom (obr. 5:6, 9). Kuriozitou medzi historickými hrotmi je hrubo opracovaný hrot so širokým násadcom, ktorý bol vyhotovený z miestneho kameňa – dinasového kremenca (obr. 5:7). Skupinu hrotov do šípov uzatvára zatiaľ ojedinelý nález plochého hrotu ľadvinovitého tvaru s dlhým trňom pre nasadenie (obr. 5:3). Našiel sa v blízkosti opevnenia Plošiny nad dobývkami s materiálom 12. stor. Vzhľadom na svoj tvar sa hodnotí ako zbraň, slúžiaca na likvidáciu koňa. Hoci sa pracky považujú za súčasť bežného odevu, ich početnejší výskyt na niekdajšom hrade v Starom meste oproti nálezom z historického jadra mesta je zároveň dôkazom, že boli najmä nevyhnutnou súčasťou výbavy jazdca. Našli sa prevažne v areáli fortifikačných veží. Spektrum novopublikovaných praciek nevybočuje v rámci typov nálezov z domova i zahraničia. Jedná sa o oblúkovité, poloblúkovité, obdĺžnikové tvary so stredovým trňom, vyhotovené zo železa (obr. 6:1, 3, 6), bronzu (obr. 6:2, 5). Do výbavy jazdca patrilo aj bronzové kovanie pracky elipsovitého tvaru s dvomi trojuholníkovitými vypuklinami a v strede otvor pre nit (obr. 6:4). Pracky i kovanie opasku zo Starého mesta možno časove zaradiť do 13.–14. stor.

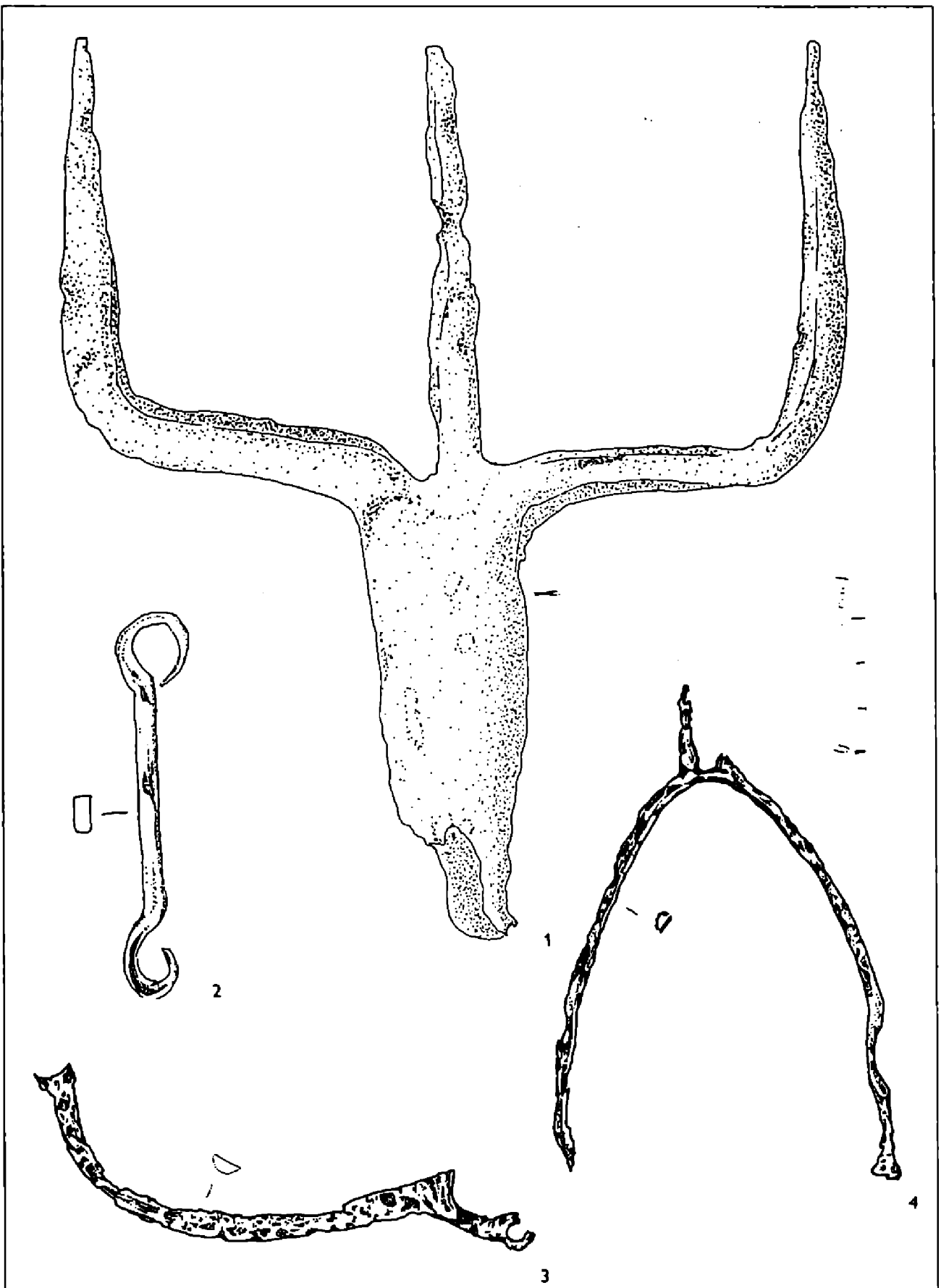
Medzi nálezy, väčšinou charakterizované ako stavebné, patria kľúče a zámky. Zastúpenie na lokalite majú vo všetkých skúmaných polohách, teda aj v areáli technických objektov. Jednoduchý gotický kľúč, vyhotovený z jedného kusa železa (obr. 6:9), plocho roztepaný s kruhovou hlavičkou a otvorom v strede by sme mohli zaradiť snáď na prelom 13. a 14. stor. (Slivka 1981, 237). V miestach obytnej veže na vrcholovej polohe sa našiel dobre zachovalý kľúč s kruhovou hlavičkou a s plocho roztepanou zástavkou (obr. 6 : 10), datovaný aj sprievodnými nálezmi do 14. stor. Používal sa na otváranie pevne zabudovaných zámkov.

Zvláštnu pozornosť si zaslúžia visiace zámky, pričom jeden z nich sa objavil so zachovanou petlicou (obr. 6:7, 8). Pomerne miniatúrny visiací zámok (220×400×100 mm) patrí k typom svorníkových pružinových zámkov, ktoré sa otvárali lamelovým kľúčom (obr. 6:8). Na Slovensku sme sa zatiaľ s týmto typom miniatúrneho zámku zatiaľ nestretli. Používal sa na uzatváranie truhlíc, dózičiek, ako to potvrdil nález zaniknutej osady Bystrec na Morave (Belcredi 1988, obr. 4e). Vzhľadom na jeho jemnú prepracovanosť, ako aj náleзовé okolnosti ho môžeme zaradiť do 14. stor. Ďalší nález visiaceho zámku predstavuje typ svorníkový, závorkový, ktorý na Táborsku označil R. Krajíc ako typ I (Krajíc 1991, obr. 7). Objavujú sa vo veľkom množstve na všetkých lokalitách obdobia stredoveku, chronologicky ich môžeme v prostredí Starého mesta zaradiť do 14. stor. Na Slovensku podobné tvary s rovnakým časovým zaradením pozorujeme v prostredí bratislavského hradu (Polla 1979, 215).

K najzaujímavejším a ojedinelým nálezom nielen z lokality Starého mesta, ale vôbec bankských regiónov Európy, patrí zakončenie rukoväte slávnostnej vychádzkovej palice bankského úradníka či reprezentanta baníckeho stavu – tzv. fokoš (obr. 7:2). Je to vlastne typ malej železnej sekerky s otvorom pre násadu, ktorá pôvodne slúžila ako pracovný nástroj „steigera“, ktorý kontroloval kvalitu výdrevy v bani, a tým v predstihu zabezpečil bezpečnosť podzemných pracovísk. Tak ako sa pracovné nástroje baníka – kladivko, želiezko, stali neskôr známymi atribútmi baníckeho stavu, tak aj fokoš má svoje predlohy vo funkčnom využití. Najstaršie doteraz známe fokoše poznáme z oblasti Saska (16. stor.), nález zo Starého mesta posúva túto hranicu už do 14. stor. a patrí jednoznačne za najstarší nález z bankských regiónov Európy.

Obr. 7. Banská Štiavnica – Staré mesto. Výber železných a bronzových kovaní (1, 3–6), fokoš (2), rolničky (7–8), ihla (9), nožík (10), banické železka (11–12).

Obr. 8. Banská Štiavnica – Staré mesto. Železné vidly (1), držiak srdca zvonca (2), fragment ostrôh (3–4).

Nálezy banických železok ilustrujú dvojaký význam ich použitia na lokalite, resp. v blízkosti dobývok (obr. 7:11, 12). Pokiaľ menší tvar s roztepanou hlavou a deformovaným hrotom sa skôr použil na odber vzoriek rudy pre tavenie v téglikoch a skúšobnícke práce, pretiahly tvar masívneho železka so stredovým otvorom pre násadu bol použitý ako klasický pracovný nástroj baníka. V prípade jeho nálezových okolností sa našiel na dne upravovaného podlažia pre stavbu muriva, teda použili ho aj ako stavebný pracovný nástroj. V banských regiónoch nie je neobvyklé zistenie, že pri výstavbe hradov, hradných cisterien (Sitno) využili skúsenosti baníkov pre prácu s tvrdou horninou. Nálezy železok datujeme podľa nálezových okolností do 14.–15. stor.

Početnú skupinu nálezov z bronzu tvoria kovania opaskov (obr. 7:1, 4, 6). Za najstarší typ v zmysle nálezov z hrobov v Ducovom (Ruttkey 1989, obr. 4) možno považovať opasok zdobený liatymi bronzovými laliovitými kovaniami (obr. 7:4). Datované sú do 13. stor. Ďalší obdĺžnikový tvar je plocho roztepaný s dvomi trňmi na uchytenie a pravdepodobne rastlinným motívom (obr. 7:6). Do tejto skupiny patrí aj fragment liateho bronzového kovania s dvomi nitmi na uchytenie (obr. 7:6). Posledné dva možno len rámcovo datovať do 14. stor.

Ojedinelé liate bronzové kovanie v podobe bežiacieho jeleňa s dvomi otvormi na uchytenie nitom sa podarilo objaviť v horizonte nálezov 14. stor. (obr. 7:3). Jeho aplikácia je širokospektrálna (šaty, opasok ...), hoci najpravdepodobnejšie zdobil výbavu jazdca, poľovníka. K bežným každodenným pomôckam zaradíme bronzové šidlo s očkom (obr. 7:9), resp. jednoduchý železný nožík s krátkym trňom (obr. 7:11).

Súčasťou výbavy jazdca na koni boli kovania postranice uzdy konskej ohlávky, ale aj guľovité hrkálky s oblúkom pre zavesenie (obr. 7:7, 8, 5:2). Možno ich datovať len rámcovo do obdobia stredoveku. Zo všetkých polôh lokality sa našli úplné alebo len torzovite zachovalé ostrohy jazdca (obr. 8:3–4). Vo všetkých prípadoch ide o typ ostrohy s bodcom v tvare ozubeného kolieska, zdobenými platničkami. Jeden kus mal zachovanú výzdobu v podobe postriebrenia obidvoch ramienok. Tento tvar možno datovať na základe početných analógií do 14. stor.

K podstate nedatovateľným nálezom patrí jeden kus zachovalých vidiel s tromi hrotmi (obr. 8:1). Našli sa v objekte, ktorý možno charakterizovať ako hospodársku budovu – maštal'. Ide o vrcholovú polohu, kde ústila prístupová cesta na hrad a kde sa musel nachádzať popri obytných, fortifikačných objektoch aj objekt tohoto druhu.

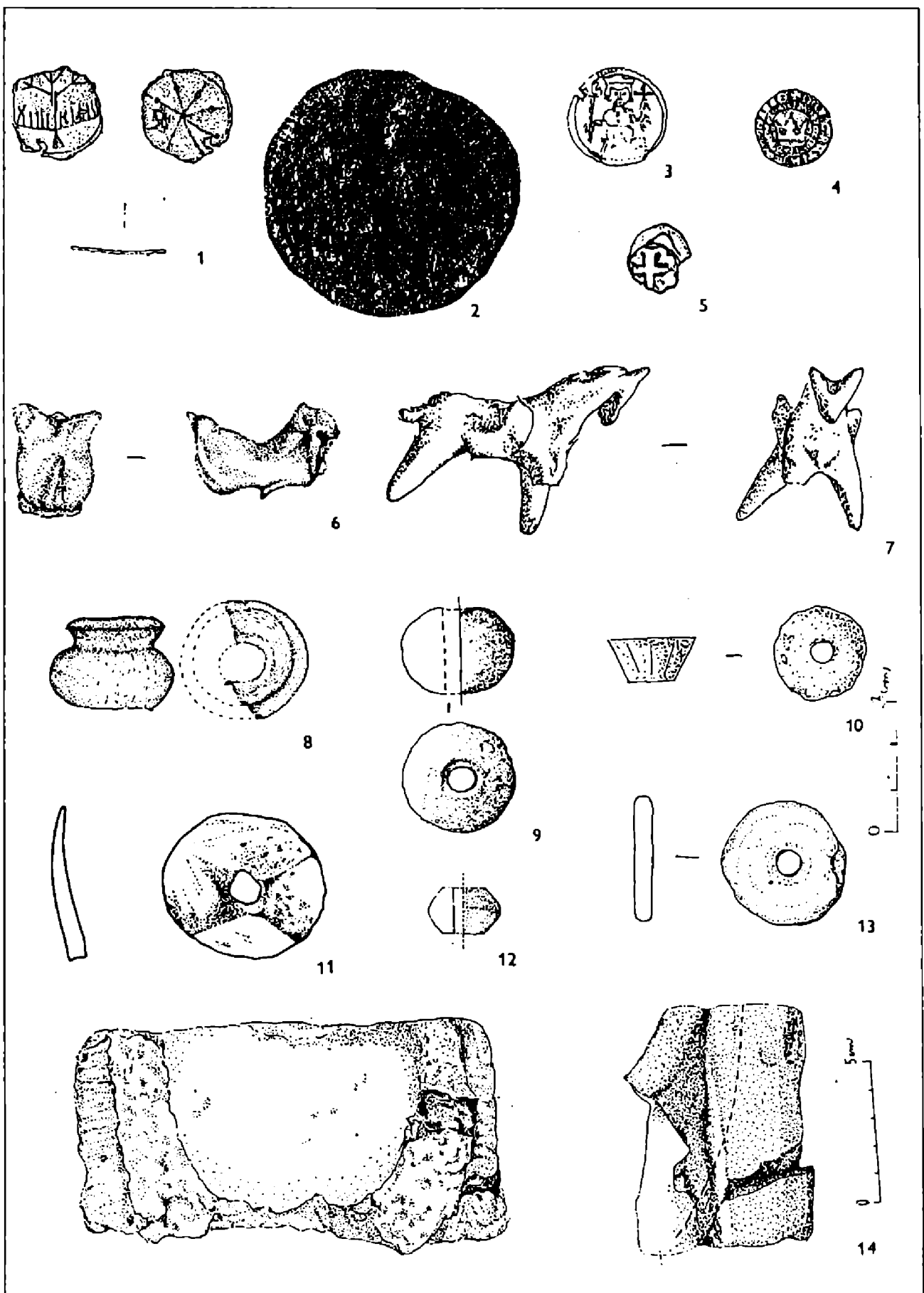
K najzaujímavejším nálezom z lokality patria mince a počítacie žetóny. Doteraz sa z jednotlivých polôh podarilo odkryť 4 pražské groše Václava II (obr. 9:4), fenig Albrechta I. (obr. 9:5), dva žetóny z prelomu 14. a 15. stor. (obr. 9:1–2), denár Karola I. z Anjou (obr. 9:3). Množstvo a špektrum mincí poukazuje na čulé obchodné kontakty Banskej Štiavnice po celý stredovek. Boli to predovšetkým české oblasti (Kutná Hora), Rakúsko, Sasko a v neskoršom období aj talianska Lombardia (Hunka 1996, 196).

Nie je prekvapením, že v banskom regióne, bohatom na výskyt drahých kovov a olova, sa zachoval aj praslen z olova (obr. 9:10). Ide o jednoduchý kónický tvar, ktorému analógie sa zatiaľ nezistili. Datovať ho možno rámcovo do obdobia stredoveku.

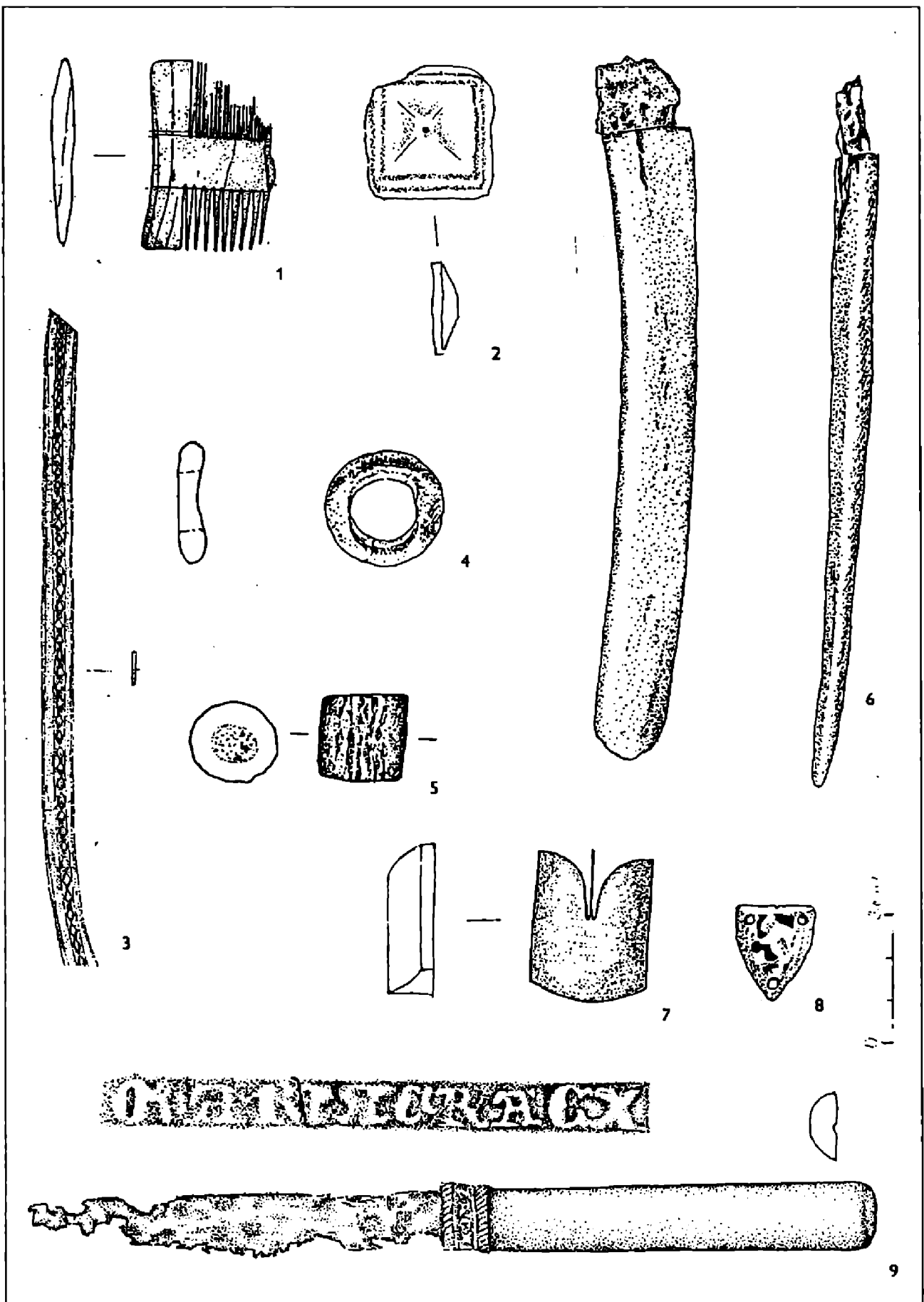
Kostené výrobky

V porovnaní s ostatnými druhmi materiálnej kultúry (keramika, kov) predstavujú kostené výrobky menej početnú skupinu nálezov. Okrem klasických nálezov typu obojstranných kostených hrebeňov (obr. 10:1), zdobených podstavcov pod šachové figúrky (obr. 10:2), jednoduchých krúžkov – polotovary alebo finálne výrobky (obr. 10:4–5), kostených platničiek s geometrickým vzorom výzdoby na jednej strane a otvormi na uchytenie (obr. 10:3), nachádzame aj typy, ku ktorým zatiaľ chýbajú analógie nielen na Slovensku, ale aj v širšom európskom prostredí. Patrí sem nález mierne ohnutého nožíka s kompletne zachovalou čepeľou, vsunutou do jemne opracovaného kosteného púzdra (obr. 10:6). Nad otvorom púzdra či pošvy sa zachovala časť železnej rúčky. Z vrcholovej polohy lokality po-

Obr. 9. Banská Štiavnica – Staré mesto. Mince a žetóny (1–5), dětské keramické hračky (6–7), prasleny (9–13), fragment kamenného mžiara (14).

Obr. 10. Banská Štiavnica – Staré mesto. Výrobky z kostí – pošva čepele noža (6), hudobný (?) nástroj (7), rúčka noža (9).

chádza zatiaľ bližšie necharakterizovaný predmet v tvare zaoblenej platničky, ktorej stred je vykrojený a z neho vybieha jemná kostená platnička – snád' membrána (obr. 10:7). Hoci pripomína šachové figúrky, stredová membrána naznačuje funkciu fúkacieho hudobného nástroja. Za ojedinelý nález možno považovať neúplný železný nožik s poškodenou čepeľou, polovicou kostenej rúčky a strieborným prstencom na predele čepele a rúčky (obr. 10:9). Tento strieborný prstenec je zaujímavý najmä tým, že po obvode vidieť poškodený text gotickej majuskuly s textom Maria gratis (Márii vd'aka). Nález predstavuje pravdepodobne import z oblasti Talianska, resp. Nemecka, s ktorými mala Banská Štiavnica čulé obchodné kontakty na prelome 14. a 15. stor., ale aj neskôr. Samotný text nebol zatiaľ predmetom analýzy.

Iné nálezy

Túto skupinu reprezentujú nálezy hutníckej trosky, minerálov, striebornej rudy, kamenných architektonických článkov. V miestach skúšobne rúd sa našla polovica kamenného mažiara a andezitu (obr. 9:14), ktorá v prostredí lokality slúžila na drvenie vzoriek rudy pred procesom skúšobníckej tavby. Na samotné drvenie slúžili buď kamenné gule (takéto sa našli aj v Kammerhofe), resp. mohli používať pritom aj kovové nástroje. Sprievodné nálezy a celková situácia v miestach skúšobníckej pece pomáha zaradiť nález mažiara do 15.–16. stor.

Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na spektrum nálezového materiálu aký doteraz poznáme z výskumu Starého mesta v Banskej Štiavnici. Výskum pokračuje a nové nálezy z posledných dvoch rokov (fokoš, črepy na dne pingy), technické objekty v polohe Kostolík otvárajú ďalšie možnosti interpretácie významu lokality v období 12.–15. stor. Veľmi nádejnou v tomto smere sa javí cisterna na Polohe 1 a v blízkosti týchto miest hľadané smetisko. Na tieto miesta sa sústreďí hlavná pozornosť výskumu.

Literatúra

- AVENARIUS, A.–SZEBESTOVÁ, H., 1978: Historický výskum Leninovej ulice v Banskej Štiavnici. Rkp. Bratislava.
- BELCREDI, L., 1988: Užití kovu ve středověké osadě. *Archaeol. hist.* 13, s. 459–485.
- DAHM, C.–LOBBEDEY, W.–WEISGERBER, G., 1998: Der Altenberg. Bergwerk und Siedlung aus dem 13. Jahrhundert im Siegerland. Band 1–2, Bonn.
- GÜHNE, A., 1982: Spätmittelalterliche Tonlawpen aus dem Stadtkern Freiberg. In: *AFD Beiheft* 17, Berlin, s. 339–346.
- HOŠŠO, J., 1989a: Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici. In: *Zborník FFUK, História XXXIX*, Bratislava, s. 249–294.
- HOŠŠO, J., 1989b: Nádoby na pitie v stredoveku. In: *Zborník FFUK, Historica, XXXIX–XL*, s. 201–214.
- HUNKA, J., 1996: Počítacie žetóny objavené počas archeologických výskumov na Slovensku. In: *ŠZ AÚ SAV*, 32, Nitra, s. 191–210.
- JANKOVIČ, V., 1967: O Starom meste v Banskej Štiavnici (Pokus o nový výklad). In: *Sborník SNM LXI – História* 7, s. 73–87.
- KRAJÍC, R., 1991: Stavební železo a uzavírací mechanismy na vrcholně středověkých lokalitách Tábor-ska. *Archaeol. hist.* 16, s. 323–344.
- LABUDA, J., 1990a: Stav archeologického výskumu na Starom meste v Banskej Štiavnici. In: *Banské mestá na Slovensku*. Martin, s. 67–72.
- LABUDA, J., 1990b: Kolkovaná grafitová keramika z Banskej Štiavnice ako doklad obchodných vzťahov. *Archaeol. historica* 15, Brno, s. 405–409.
- LABUDA, J., 1992: Lokalita Staré mesto a jej sídliskové horizonty. In: *Rozpravy NTM Praha, Studie o dějin hornictví*, 22, Praha, s. 105–114.
- LABUDA, J., 1997: Montánná archeológia na Slovensku (Príspevok k dejinám stredoveku). In: *Slovenská archeológia XLV–I*, s. 83–156.
- POLLA, B., 1958: K problematike vzniku Starého mesta a Banskej Štiavnice. In: *Slovenská archeológia VI*, s. 453–477.

- POLLA, B., 1979: Bratislava. Západné suburbium. Bratislava.
- RUTTKAY, A., 1975: Waffen- und Reiteransrüstung des 9. bis zur 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakai (I). In: Slovenská archeológia XXIII, č. 1, Nitra.
- RUTTKAY, A., 1989: Prvky gotickej módy v odeve a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska. Archaeol. historica 14, Brno, s. 355–378.
- SCHWABENICKY, W., 1990: Der mittelalterliche Silber-, Blei- und Kupferbergbau im mittleren und westlichen Erzgebirge sowie im Erzgebirgsvorland unter besonderer Berücksichtigung der Grabungsvorland vom Treppenhauer bei Sachsenberg. Rkp. Mittweida.
- SLIVKA, M., 1981: Stredoveké hutníctvo a kovárstvo na východnom Slovensku 3. In: Historica Carpatica XII, Košice, s. 211–276.
- TOČÍK, A.–BUBLOVÁ H., 1985: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In: SZ AÚ SAV 21, Nitra, s. 47–135.
- TOTHOVÁ, Š., 1990: Výsledky archeologického výskumu v Banskej Štiavnici. In: Banské mestá na Slovensku, Martin, s. 50–65.

Zusammenfassung

Beachtenswerte Funde aus „Staré mesto“ in Banská Štiavnica

Die Forschung in „Staré mesto“ in Banská Štiavnica bestätigte eine Bergmannssiedlung in der Nähe der Adern „Špitale“ und „Biber“ schon im 12. Jh. Seit der Hälfte des 13. Jh.s bis 16. Jh. befand sich hier eine Burg, obwohl auf der einzelnen Terrassen Siedlungsobjekte aber auch technische Anlagen (Hüttenofen, Schmiedesse) oder Bergwerksanlagen festgestellt wurden.

Keramik

In allen erforschten Lokalitäten kommt die Keramik aus dem 13.–15. Jh. vor. Am häufigsten ist die Keramik und auch die anderen Funde aus dem 14. Jh. vertreten. Die Stempelkeramik (Abb. 4–6) mit Abdrücken der einfachen aber auch komplizierterer Stempel zeugt von einer hochentwickelten Technik der damaligen Töpfer. Kinderspielsachen (4 Stück) wurden auf dem Gipfel und auch auf der Terrasse gefunden, auf der die Häuser der Bergwerksarbeiter vorausgesetzt sind (Abb. 9:6–7).

Unter die eigenartigen Funde gehört die technische Keramik (Tiegelchen, Tonlampen die sog. „palčiaky“, usw.) (Abb. 4:8–10).

Metallgegenstände

Im Waffenbereich stellen die reichste Kollektion die Pfeilspitzen dar. Es handelt sich überwiegend um einfache Formen – vierkantiges Profil mit dem Dorn (Abb. 5:1–2, 4). Die Pfeilspitzenkollektion ergänzt eine flache nierenförmige Spitze mit einem langen Dorn für das Aufsetzen (Abb. 5:3). Beachtenswert sind Vorhängeschlösser, ein von ihnen erhielt sich mit einer Schließe (Abb. 6:7, 8). Unter die interessantesten und einzigartigsten Funde aus dieser Lokalität, aber auch aus den Bergbauregionen Europas reihen wir die hier gefundene Stockgriffbeendigung. Dieser festliche Spazierstock – der sog. „fokoš“ (Abb. 7:2) gehörte einem Bergbeamten oder einem Repräsentanten des Bergmannsstandes. Die gefundenen Eisengegenstände belegen zwei Anwendungsweisen in der Lokalität, resp. in der Nähe von Bergwerken (Abb. 7:11, 12). Unter die interessantesten Funde gehören Münzen und Zähljetons. Bis jetzt ist es gelungen, aus einzelnen Lagen 4 Prager Groschen des Wenzel II. (Abb. 9:4), Pfennig des Albrecht I. (Abb. 9:5), zwei Jetons aus der Wende des 14. und 15. Jh.s (Abb. 9:1–2) und Denar des Karl I. von Anjou (Abb. 9:3) zu entdecken.

Gegenstände aus Knochen

Im Vergleich mit den anderen Funden der materiellen Kultur sind diese Erzeugnisse nicht viel häufig. Für einen eigenartigen Fund kann man das unvollständige kleine Eisenmesser mit beschädigter Klinge, knöchernem Stiel und Silberring an der Grenze zwischen der Klinge und dem Stiel (Abb. 10:9) halten. Dieser Ring trägt rundherum den Text Maria gratis. Es handelt sich wahrscheinlich um Import von Italien oder Deutschland aus der Wende des 14. und 15. Jh.

Abbildungen:

1. Banská Štiavnica – die Lage der Lokalität in der Stadt.
2. Banská Štiavnica auf der Vedute von J. T. della Martin aus dem J. 1763.
3. Banská Štiavnica – die Lokalität auf der Vedute von J. T. della Martin mit entdeckten Bauten (Nr. 24).
4. Banská Štiavnica – Staré mesto (Alte Stadt). Auswahl aus der Küchenkeramik (1–6) und aus der technischen Keramik (8–10) aus dem 13.–15. Jh. Nr. 7 – terra sigillata aus dem 2. Jh.
5. Banská Štiavnica – Staré mesto. Eiserner Pfeilspitzen (1–4, 6, 8–10), Armbrustspitze (5), Spitze aus Limnoquarzit (7).
6. Banská Štiavnica – Staré mesto. Gürtelbeschläge aus Eisen und Bronze (1–6), Vorhängeschlösser (7–8), Schlüssel (9–10).

7. Banská Štiavnica – Staré mesto. Auswahl aus den eisernen und bronzen Beschlägen (1, 3–6), „fokoš“ (2), Schellen (7–8), Nadel (9), kleines Messer (10), bergmännische Eisen (11–12).
8. Banská Štiavnica – Staré mesto. Eisengabel (1), Glockenschwengelhalter (2), Spornenfragment (3–4).
9. Banská Štiavnica – Staré mesto. Münzen und Jetons (1–5), keramische Kinderspielsachen (6–7), Spindelrollen (9–13), Fragment eines steinernen Mörsers (14).
10. Banská Štiavnica – Staré mesto. Erzeugnisse aus Knochen – Messerscheide (6), Musikinstrument (?) (7), Stiel eines Messers (9).